

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA
DE
CATALUNYA

1916

VOLUM XXVI. ^è

BARCELONA

TIPOGRAFIA «L'AVENÇ» : RAMBLA DE CATALUNYA, 24

1916

Clise de J. Soler Santaló

BAUSEN : CIM DE LA BACANERA
VALL D'ARÁN : LLEIDA

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

Excursió a Andorra i a la Cerdanya francesa *

BER no faltar al ja antic costum de dedicar uns quants dies de la segona quinzena de juliol a la visita de les serralades pirenenques, el darrer estiu, mon benvolgut amic i excel·lent company d'excursions Sr. Parés i Bartra i el que sotscriu, acordaren obrir un petit parèntesi a les passejades que porten fetes pels alts Pireneus de Lleida i d'Osca i ses vessants espanyola i francesa, a fi de dedicar-se aquesta vegada a recórrer la petita república d'Andorra i part de la Cerdanya francesa, visitant les regions lacustres de Lanós i del Carlit, Font Romeu i les gorges de Carença, retornant a Barcelona pel Conflent i Rosselló.

Tal era nostre programa, és a dir, ço que *el hombre propone*, que en quant a ço que Déu va disposar, ja ho sabrà més tard.

Fixada la marxa per al dia 14 de juliol, amb el tren de les 6.20 de la línia del Nord, així ho efectuàrem, arribant a Calaf amb un petit retràs que obligà a l'automòbil que presta el servei des de dit punt a la Seu d'Urgell, a demorar sa sortida fins a les onze ben tocades.

La vila de Calaf està edificada sobre un planell, en terror sumament sec, per qual raó reuneix condicions de salubritat incomparables, però, en canvi, té l'inconvenient que les aigües hi són escasses i de mala qualitat.

L'altitud de Calaf és d'uns 670 metres, compta amb més de 1,300 habitants, i té son antic castell de l'època romana, en el qual morí el bisbe de Vich, N'Ataulf, al retornar de la batalla de les Naves.

* Conferència donada en el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA els dies 14 i 21 de maig de 1915.

Sortint de Calaf es recorren ràpidament els deu quilòmetres de baixada que hi ha fins a Castellfollit de Riubregós, poble el nombre d'habitants del qual no arriba a 700, i que en 1821 fou destruït pel general Espoz i Mina. Els restes del que fou castell feudal de dit poble s'oviren dalt d'un serrat.

De Castellfollit, passant sota mateix del poble el Riubregós per un pont de pedra, es recorren els quatre quilòmetres que el separen de Torà, veient-se en dit trajecte la gran fita que assenyala la partió de les províncies de Barcelona i Lleida.

La població de Torà, situada en una petita planuria regada pel riu Llanera, rica en conreus i rodejada de petits turons, poblats de mitjana vegetació i abundosa caça, és de més de 1,000 habitants, essent sa altitud de 422 metres. Compta amb una gran plaça (plaça del Ball) i una regular església.

El riu Llanera, que passa prop de Torà, recull les aigües dels vessants de la dreta, mentre que les de les serres de l'esquerra originen el riu Llobregós, que llença ses aigües al Segre, prop de Pons.

Des de Torà la carretera es dirigeix envers Biosca, poble situat a uns pocs minuts escassos d'aquella, al nord, a mà dreta, distant uns cinc quilòmetres i mig de Torà i que compta 910 habitants.

De Biosca, als sis quilòmetres més, es passa per l'antic poble de Sanahuja, situat també al nord, a mà dreta i a uns set quilòmetres de la carretera, essent sa població de 1,301 habitants. Sortint de Sanahuja ve Ribelles, i després la important vila de Pons, que dista dotze quilòmetres de la primera.

Pons és una rica vila perfectament situada a la vorera esquerra del riu Segre, a uns 400 metres aproximadament d'altitud i en una delitosa vall regada arreu, i, per lo tant, alegre i esplendent de vegetació, limitada per capritxoses muntanyes que li donen un aspecte molt pintoresc. La població excedeix de 2,000 habitants.

A Pons conflueixen les carreteres de Calaf i d'Artesa, prop de la vila es troba la presa del Canal d'Urgell, i a cosa de mitja hora de la mateixa poden visitar-se les notables runes del monestir de Santa Maria de Gualter. La parada a que obliga el canvi d'automòbil, fou aprofitada per a dinar en una de les fondes de la població.

Sortint de Pons s'entra ja a la deliciosa Vall del Segre, que se segueix amunt per sa vorera esquerra, deixant a l'altra vorera els riallers turonets, rublerts de vegetació en llurs repeus, les vessants dels quals, perfectament conreats i arbrats, se veuen clapejats per nombroses cases, ermites, caserius i algún poblet.

Als deu quilòmetres, aproximadament, de Pons, la carretera

passa per Tiurana, que compta 483 habitants, als set minuts més es troba l'Hostal de la Bacella (400 metres) i un quilòmetre més enllà, aproximadament, se passa la riera Salada, ovirant-se a l'oest, en la vorera oposada del riu i al bell cim del serrat, el poble d'Altés.

En aquest recorregut nosaltres invertírem algú temps més del necessari, per mor de la *panne* que tinguérem a poc d'haver eixit de Pons, amb motiu d'escalfar-se el motor per manca d'aigua; i altre causa de retràs fou l'haver de voltar l'automòbil fins a trobar la carretera de Solsona, l'embranchement de la qual amb la de Calaf a la Seu té lloc en aquest punt, mentre que els passatgers atravessàvem a peu la susdita riera per la passarel·la muntada al bell costat del magnífic pont de pedra que un dels darrers aiguats destruí.

En la data d'aquesta excursió el servei d'automòbils de Manresa a la Seu per Solsona i la Bacella no estava encara establert, per lo qual, malgrat nostre desig, deguérem seguir l'itinerari descrit.

El poble de Bacella està proper.

Atravessada la riera Salada ens acomodàrem a l'automòbil, i seguint la carretera que sempre puja per la vorera esquerra del Segre, ens fèiem la il·lusió de recórrer ràpidament els cinc quilòmetres que, aproximadament, ens separaven del poble d'Oliana, quan una segona *panne*, més greu i de més durada que l'anterior, ens retingué una gran estona en plena carretera.

Certament resultava sarcàstic que el motor s'escalfés tan sovint per manca d'aigua, essent així que a pocs metres, per dessota el camí, hi circulava tota la d'un riu tan cabalós, com el Segre; però el que més ens sorprengué i indignà a l'ensem, fou la imprevisió dels conductors del cotxe, ja que no disposaven del més petit utilitatge per a transportar-la. Davant d'aital conflicte, s'envià un home a la més propera caseta de peons caminers en cerca d'un canti o altre cosa equivalent, i fou de veure llavors la variada exposició de llaunes i ceràmiques de totes classes i colors que la bona voluntat del passatge improvisà en un moment. Fins les fiambres foren aprofitades per a pujar aigua del riu! I mercès a tanta diligència, fou possible renusar la marxa quan encara no estava de retorn l'home del canti; i sens més contratemps arribàrem a Oliana.

Aquesta població, de 1,200 habitants i 450 metres d'altitud, situada en típica i delitosa vall rodejada per altes i capritxoses serres, esplèndidament regada i ben conreada, és molt pintoresca.

D'Oliana, seguint sempre la vorera esquerra del Segre amunt, atravessant el pla que s'endinza en les gorges del riu, després d'haver passat per un pont la molt ampla riera de Rajà, la carretera entra de ple en

la gorja oberta pel Segre entre les serres de mà dreta, N. i NE., nomenades serres de les Canals, serra Seca i la del Turp d'Oliana, qual agulla o prismàtic pic de 1,625 d'altitud és el punt culminant de la regió; i les serres de mà esquerra, SO. i O., que són conegudes per les serres de Ginebrossa i d'Auden, i que deriven de la del Boumort, situada a l'O., i qual altitud és de 2,082 metres. La carretera, constantment més oprimida pels espadats que sols donen pas al riu i al camí, va pujant gorja amunt del Segre per sa vorera esquerra fins als set quilòmetres aproximadament d'Oliana; per un pont de pedra passa a la vorera oposada, i seguint, llavors, amunt per la vorera dreta, a cosa d'uns cinc quilòmetres s'arriba al lloc on estigué edificat el caseriu Hostal dels Esplovins, que s'enfonzà en el Segre en 1894, i en el qual és de notar l'abundor de fresquíssimes aigües que brollen de diferents punts de la penya. Altitud aproximada, 500 metres.

Al cap de poca estona es passa pel pintoresc poble de Coll de Nargó, on hi ha una preciosa església romànica, amb un notable cloquer de secció quadrada, i en la qual està enterrat el comte d'Espanya, general de l'exèrcit carlí. L'esmentada església parroquial està situada a uns sis minuts escassos al S. del poble.

De coll de Nargó, seguint sempre la vorera dreta amunt del riu, es deixa a mà dreta el tan nomenat pont d'Espí, on, segons la història, fou assassinat i llençat al riu el referit comte d'Espanya, per més que, segons altres versions, aquest general fou llençat al Segre més amunt d'Organyà i recollit en el pont d'Espí. Altitud, 506 metres.

D'aquest punt, la carretera segueix la riba dreta amunt del Segre i es va al poble d'Organyà, centre d'una important regió i cèlebre per ses fires de bestiar.

L'església parroquial, que té una bonica portalada, és molt típica, de tres naus, i sa fàbrica de transició de l'arquitectura romànica a la gòtica. En la capella del Roser hi ha un preuat retaule gòtic. L'altitud d'Organyà és de 506 metres, i sa població només d'un miler d'habitants.

Sobre d'Organyà s'ovira la tan venerada ermita de Santa Fe, i no lluny del mateix poble existeix un notable dolmen.

Un xic més amunt d'Organyà pot admirar-se l'estreta i feréstega gorja del Forat dels Tres Ponts, semblant al Collegats del Noguera Pallaresa, i abans d'arribar al tercer pont el riu de Lavansa, molt copiós, llença ses aigües blanques i escumejants al Segre, en sa riba esquerra.

Després es troba l'Hostal Nou, i passat el tercer port, i seguint per la vorera esquerra del riu, s'arriba a l'alcantarilla nomenada del Torrent penjat, des d'on arrenca un camí que, en direcció E. i

NE. i després E., pujant per les muntanyes o serres de Tost, atravesant les de Cadí, porta a Sant Llorenç de Morunys o dels Piteus. És el camí que d'Organyà va a Lavansa.

Poc després es deixa la gorja i es desemboca en una deliciosa vall, limitada, a mà dreta, E., per les serres de Tost, contrafort de les de Cadí, el punt culminant de la qual no baixarà de 1,700 metres; i mà a esquerra, O., la vall està tancada per les enasprades cingleres i pels boscos de pins de les serres d'Ares, contrafort de les del Boumort.

Se passa pel poblat dels Hostalets de Tost, en qual església hi ha un bon quadro, ovirant-se a l'esquerra oposada, O., el poble de Noves, les valls i ermites de Santa Cília, i Sant Quirse o Quiri, les serres de Guils i de Sant Magí fins al turó de la Torreta d'Orri, que es troba a 2,435 metres d'altitud.

Poc després dels Hostalets, de l'Hostal de la Palanca de Noves (600 metres aproximadament), prop de la qual hi ha una rica font, i de la hisenda dita La Borda, se passa pel poble del Pla de Sant Tirç, ovirant-se, a la vorera oposada, la parroquia d'Ortó. Successivament s'oviren el pintoresc poble d'Arfà i el de Masferrer, arribant per fi a Castell-ciutat, població edificada entre i sota la Ciutadella i els castells de la Seu, a 750 metres d'altitud aproximadament, i des d'on, baixant envers a l'E. al riu Balira, i seguint un bonic passeig, s'arriba a la ciutat de la Seu d'Urgell, d'altitud 690 metres, i qual població s'apropa a 3,100 habitants.

La Seu d'Urgell, situada en un deliciós i ric pla, entre els rius Segre, a l'O., i Balira, a l'E., i voltada per un cercle de muntanyes, com les de Bescaràn (2,167 metres), els enlairats pics d'Andorra, la serralada de Cadí (2,417 metres) amb son puig de la Canal Baridana de 2,638 metres, les estribacions de la serra de Boumort amb llurs pics del coll del Pla i el coll de Turnafort (de més de 1,600 metres), el coll del Cantó (1,715 metres), Roca Mora (1,850 metres), i, per fi, les serres de Sant Joan de l'Herm (1,730 metres) i l'Orri, de 2,438 metres; té uns encontorns força hermosos, essent verament atractívols i riallers els paisatges que s'oviren en les riberes del Segre, amb ses vernedes, sos extensos prats i verds boscatges, per entre els quals joguinegen les aigües que procedents de la Cerdanya constitueixen el riu expressat, sofrint son cabal un notable increment a cosa de dos quilòmetres més avall de la Seu al sumar-se a sa tranquil·la i majestuosa corrent les fresquíssimes i cristallines aigües del sorollós i alegre Balira, fruit aquest de les altes valls d'Andorra. La confluència o aiguabarreig d'ambdós rius és verament bonic i encisador.

En la Seu d'Urgell, a més d'una hermosa i antiquíssima catedral,

joia de l'art romànic, fundada per Lluís *el Piadós*, poden visitar-se les esglésies de Sant Francesc, Sant Agustí i Sant Domingo; el gran edifici del Seminari, el Palau del bisbe i la ciutadella. La primera té antiquíssima fatxada i àbsides romànics; l'altar major és ogival, el cadirat del chor és de noguera, gòtic, ben treballat i molt esvelt. S'hi conserven objectes del cult, molt notables; i l'arxiu és importantíssim, sens disputa un dels millors d'Espanya.

Els carrers de la levítica ciutat de la Seu, alguns dels quals són porxats, d'aspecte muntanyenc i molt típics, estàn il·luminats elèctricament, mercès a la central instal·lada al peu de Castellciutat, aprofitant una presa del Balira.

Hostatjats en la fonda batejada amb el pompós nom de «Gran Hotelage i Cafè Riambau», i mentre el meu company complia amb alguna de ses amistats, jo em preocupava de fer tractes amb els traginers, que, a judici de la mestressa del «Gran Hotelage», millor coneixien totes les encontrades d'Andorra i de la Cerdanya, objecte de nostra excursió, a més de posseir les millors cavalcadures de la ciutat, consistents en un matxo i una euga blanca, aquesta de gran romana, com diuen en termes de tauromaquia.

Els pregons coneixements dels traginers i les excel·lents condicions del bestiar ja aniràn sortint en el decurs de la narració, podent avançar, des d'ara, que, en justícia, els que a la fi de les jornades havien de cobrar érem nosaltres i no els conductors, per haver-los-hi fet conèixer aquells països i haver tingut de recórrer al socorregut medi de llogar guies per cada jornada que empeníem. Res, la historia de sempre : abans de marxar ho saben tot; després vinguen escuses, preguntar a tot bitxo vivent, i embolica que fa fort, que els senyors ja ens en treuràn. Alabat sigui Déu!

Fets els tractes i fixada la sortida de la Seu per a les cinc de l'endemà matí, sopàrem, donàrem unes voltes pel passeig, i ens retiràrem de bona hora a fi de trobar-nos ben reposats per a les noves jornades.

La marxa del següent dia fou retrassada de més d'una hora per mor de la pluja (primera de la tanda que ens esperava) d'aquella matinada. Efectivament, a les sis ben tocades, veient que s'aclaría, deixant el Segre escorrent-se i angulejant majestuosament pels murs de la ciutat i als peus de les darreres estribacions del Cadí, sortíem de la ciutat, en direcció NO., per la carretera d'Andorra, després d'atravessar la que venint de Pons va a la Cerdanya, i de passar entre una caseta de carabiners i un forn de rajoles.

Remuntant el riu Balira, l'etern remoreig del qual ens ha d'acompanyar sempre més en nostra excursió per les valls, a mitja hora de

la Seu es troba la Borda d'en Sansa, casa que serveix d'hostal per als traginers, i, poc després, se passa pel poblet d'Anserall, rodejat o, millot dit, amagat entre els arbres i bordejat per les aigües que mullen gairebé totes les cases. Un senzill pont de fusta sobre el Balira dona accés a aquest poble, situat a 800 metres sobre el nivell de la mar, la riquesa del qual és deguda al bon conreu de sa magnífica horta. A la nostra dreta, i assegut en les penyes de dalt de la serra, veiem el poble de Calvinyà.

Al sortir d'Auserull, a pocs minuts i assobre el riu, se troben les runes del monestir de Sant Sadurní o de Sant Cerní de Tabernoles, antiga església, part de la qual serveix avui de parroquia per a aquells habitants, que abans havien d'acudir a la Seu. Dit monestir fou cèlebre i poderós, tant com molts altres de l'antic comtat d'Urgell. Fundat pels benedictins en el segle ix, fruï de gran influència en les coses d'Andorra, com ho demostra el fet d'ésser un dels abats firmant dels famosos Pariatges de les Valls l'any 1282. D'aquella antiga construcció romànica avui sols ne queden una petita part de l'església, els pilars i arcades del restant, l'entrada que fou de l'església i alguns pocs capitells del claustre, mig soterrats, al costat dels hermo-síssims horts i de les parets de negrosa pedra que l'eura s'encarrega de tapiçar.

La vall va estrenyent-se; el riu passa oprimat per les estretes gorges de les altes muntanyes, cercat de prats i arbres, devallant amb gran remor per pendent més pronunciada, i el paisatge es va fent per moments més aspre i salvatge.

Després es passa per la Borda Blanca, que serví de llatzaret durant les darreres epidèmies colèriques, ovirant-se els pobles d'Estelareny i Mortés, situats dalt de les serres; a les dues hores de sortida de la Seu es troba l'antiga Farga de Moles, les runes de la qual es veuen al peu del riu, en lloc ombrívol. Més amunt es troba el *puesto* dels carabiners, petit caseriu on hi ha un hostal-cantina a 880 metres d'altitud. Allí férem alto per a esmorzar.

Sis o set minuts més enllà s'arriba al riu Runer, torrent pedragós que baixa d'Arcabell, petit poble espanyol penjat dalt d'enasprat turó. El Runer forma, en aquell indret, la ratlla divisoria entre Espanya i Andorra.

Davant de la Farga, dalt d'un turó, hi ha les runes d'un antic castell, o torre quadrada, de moros, que s'anomena la Seca, i que, juntament amb altre que hi ha sobre Ordino coneguda per la Meca, féu cèlebre la consabuda dita popular: «Ha seguit la Seca, la Meca i la Vall d'Andorra.»

Abans de passar la frontera i d'entrar en terres d'Andorra crec convenient donar-vos a conèixer els següents datos extrets de la ressenya geogràfico-històrica que d'aquella petita república es conté en la *Guia itineraria de les regions del Llusanès, Pireneus, Cerdanya, Serra de Cadí i Andorra*, publicada en 1894, pel nostre malaguanyat consoci i ferm cap-davanter de l'excursionisme català N'Arthur Osona, qui, per sa part, declara haver-ho escrit tenint a la vista les obres i estudis que sobre Andorra publicaren D. Josep M.ª de Riu i Fillart, de la Seu, i Mr. Pierre Vidal, de Perpinyà.*

La vall d'Andorra s'estén en una llargaria màxima d'uns vint-i-set quilòmetres, i seguint una ratlla dreta que es perllonga de N. a S. des del Puig de Rialp fins a la vorera dreta del Runer, petit afluent del Balira, essent sa amplaria màxima, poc més o menys, de vint-i-nou quilòmetres, seguint altra ratlla dreta que comença en els voltants del Puig de Coma Llemple, i es dirigeix d'O. a E. per a tèrmenar en l'embocadura del riu de la Palomera, afluent de l'Ariège.

L'amplaria mínima que correspon a la frontera meridional d'Andorra, sols té quinze quilòmetres.

Andorra és un país en extrem desigual i accidentat, voltant-lo per tots cantons altes muntanyes l'altitud de les quals varia entre dos mil i dos mil noucents metres, i essent son interior una massa de relleus d'ondulació molt pronunciada.

El curs dels dos Balires se manté entre 1,700 i 1,000 metres.

Aquest petit país està enclavat entre França i Espanya, confinant al N. amb el departament de l'Ariège; a l'E. amb el dels Pireneus Orientals, i al S. i a l'O. amb Espanya (provincies de Girona i Lleida).

Prenent per punt de partida el puig de la Font Negra, al peu del qual se troba l'estany del mateix nom i d'on s'escapa el primer fil d'aigua de l'Ariège, seguirem una carena de muntanyes granítiques que corre quasi en línia recta fins al puig de Can Colom. Un xiquet més lluny s'alça el Puig Negre, que té 2,812 metres d'altitud. La Portella Blanca d'Andorra, situada al S., se troba a 2,572 metres. El puig de Can Colom és molt elevat, assolint probablement els 2,900 metres, i oferint un bell esguard que s'estén sobre ambdúes Cerdanyes i les muntanyes de la vall de Ribes i de la regió de Berga.

* Es de justícia fer constar, també, que en la notable i ben escrita ressenya de l'excursió realitzada pel Comte de Carlet, intitulada *Del Segre a l'Ariège a través d'Andorra*, i publicada amb profusió d'itineraris, tan encertats com útils per als que vulguin recórrer detingudament aquelles valls, en les planes del nostre BUTLLETÍ, he trobat un arsenal de datos que, per lo interessants i curiosos, no he reparat en incorporar a mes personals observacions.

A partir del puig de Can Colom, el límit trenca cap a l'O.; Espanya és la que forma frontera: trobant, en primer terme, la Portella Blanca de Maranges, el puig de Claró, el puig dels Esparvers, el port Negre i el coll de Finestres que condueix al puig de la Peguera. A l'arribar al Tarter Gros, se deixa la carena a la dreta i se segueix el curs del Runer o riu Negre, que va a llençar-se al Balira.

La muntanya torna a començar immediatament sobre la vorera dreta del Balira, elevant-se de sobte a gran altura. En el port d'Asnurri torna a pujar de ferm cap al nord, passa pel puig de Canolic que domina la cèlebre ermita del mateix nom, descriu un semicercle envers l'Espanya, i reprèn després sa direcció quasi en línia recta pel port de Conflent, el puig de Coma Llemla, el puig de la Coma Pedrosa i el puig de les Bareites, on el límit alcança el territori francès.

En aquesta part del país, la més feréstega de tota la vall, hi abunden els óssos; i l'hivern hi dura més de vuit mesos.

El puig de les Bareites s'aixeca fins a 2,800 metres sobre el nivell de la mar, i el de la Coma Pedrosa, a més de 2,900. No obstant, allí és on se troba la principal riquesa d'Andorra. Vastíssims rasos, coberts de pastoratges, són recorreguts per ramats de vaques i eugues; grans boscos de pins i faigs permeten als habitants passar l'hivern abrigats dels grans fets, i encara el Consell general treu diners de les tallades que fa fer en els esmentats boscos.

A l'oest, s'obra la vall Farrera, les aigües de la qual baixen al Noguera Pallaresa, en Espanya. El port de Boet està dominat pel puig d'Altavaca, rodejat de pasturatges; al sud s'eleva la piràmide de Medacorba. A partir del puig de les Bareites, el límit corre cap al nord, quasi de dret per anar a juntar-se amb el puig de Tristanya; passa després pel port Negre de l'Os o d'Arinsall, i el port del Rat o Daurat, dominat per cims alterosos.

Aquest pas se troba a 2,601 metres d'altitud, estenent-se la vista, vers al nord, sobre les muntanyes de l'Ariège, i al sud, sobre la vall principal d'Andorra.

El camí baixa en zig-zag a una ampla conca, voltada per un hemicicle de grosses cingleres pelades i de grans planics de pastura. Aquest lloc és molt pintoresc i de bonic i grandió aspecte. El torrent de Tristanya, junt amb els de Rialp i d'Arinsall, forma el riu d'Ordino o Balira del nord.

El puig de Cabairó, situat al nord del port del Rat, alcança 2,837 metres d'altitud, més enllà el límit passa per altures que varíen entre 2,840 i 2,900 metres.

El Port vell i el Port nou se troben anant cap a l'est, puix el límit

se desvia bruscament en aquesta direcció; se passa pel puig de Rialp, dominat al sud pel puig de Fangassos, i s'arriba al port de Siguer. Aquest coll és molt difícil de passar (2,594 metres); per a guanyar-lo, venint de Siguer, és precis atravessar un desert de penyals estimbats; una enorme muntanya en runes.

Del port de Siguer al port de Fontargent el límit va sempre recte en direcció E., inclinant-se sensiblement al sud. El port de Fontargent és d'ascensió bastant suau; el puig que el domina té 2,526 metres d'altitud. Allí és, al dir dels andorrans, on el rei Lluís *el Piadós* clavà una argolla o grossa anella de ferro destinada a marcar la divisoria entre Andorra i el Savartés, una de les possessions dels comtes de Foix.

A partir del puig de Fontargent, el límit baixa sobtadament cap al sud, fent una recollada envers el puig de Siscaró, i després va a reunir-se amb la vorera esquerra de l'Ariège, el mateix indret on el torrent de la Palomera se llença en l'esmentat riu. La serralada que des del puig de Siscaró va a l'Ariège porta el nom de Rebollo.

En front, i per consegüent al S., s'eleva el macís de Fontfreda, al qual se lliga la negrenca carena de Fontviva per l'antic port de Pimorens, i no Puymorens, com escriuen els geògrafs francesos.

Arrencant del torrent de la Palomera, la divisoria remunta el curs de l'Ariège fins a l'estany de la Font Negra, d'on havem sortit.

Així, doncs, Andorra se troba tancada, com ja hem dit, per un circuit continuu d'altres serres, i els únics passos, un xic practicables, per a penetrar en son interior, són els colls de la Portella Blanca d'Andorra, de Framiquel o d'Embalira, de Soldeu, de Siguer, del Rat (frontera francesa), i de port Negre de l'Os, el port d'Arinsall, el forat de Balira al S. i la Portella Blanca de Maranges (frontera espanyola).

Les muntanyes s'abaixen anant cap al centre d'Andorra, i constitueixen una vall principal de N. a S., la del Balira, que és d'on ve el nom de Vall d'Andorra, que els andorrans empleen amb preferència al de Valls d'Andorra, existint, no obstant, altres valls secundaries, tal com la recorreguda pel riu d'Ordino o Balira del nord, la qual ve a tancar-se al sud en el pont dels Escalls, a dos passos de la confluència d'ambdós rius.

El puig de Casamanya (2,750 m.) és el cim culminant de la derivació que forma la vorera esquerra d'aquesta última vall, i des de dit punt, que està situat quasi al centre d'Andorra, se pot estudiar perfectament l'estructura o configuració del país. Se descobreix el Campcardós i el puig Carlit.

El Balira o la Balira, com diuen els andorrans, surt dels estanys

dels Pessons, i, a partir d'aquest punt, baixa sens gran estrèpit, i així corre d'E. a O. entre les muntanyes de Framiquel i de Soldeu a la dreta, i el puig de les Neres cobert d'ombrívols pinedes a l'esquerra. Mes, molt aviat les muntanyes de la vorera dreta li oposen enormes masses de rocam; llavors el riu gira cap al sud, per a tornar després a l'est, contornejant el gros massiç que sosté el puig de les Neres. Feta tan immensa volta, torna a l'O.; mes, com encara hi troba resistència, s'encaixa en el congost d'Encamp i va a desembocar en la plana d'Andorra la vella, baixant sens gran dificultat cap a la Seu d'Urgell, per a anar a llençar-se en el Segre, un poc més avall de la ciutadella de l'esmentada ciutat.

Les neus i els gels, que per lo general cobreixen més de sis mesos les altes serres, fan que el clima del país sigui extremadament fret, disfrutant-se, no obstant, d'un cel formós i serè i d'aïres puríssims; durant l'estiu les pluges se succeeixen amb freqüència. Les aigües són fortes i bones.

En la terra de conreu hi ha fèrtils prats; en els camps se recull segle, cibada, llegums, hortalices, canem i molt bones patates, destinant-se les fondalades al conreu del tabac.

La propietat territorial està dividida entre parts que respectivament pertanyen als particulars, al comú i al Govern o Consell general. A més, tenen altres possessions comuns als pobles de la frontera, lo mateix d'Espanya que de França, a les que donen el nom d'emprius.

Els minerals de ferro, en primer terme, i, a més, els de plom, d'alum i els marbres i els jaspis de diferents menes es troben amb relativa freqüència, essent molt antiga l'explotació dels primers a jutjar per les grans i fondes excavacions que allí es veuen.

Les fonts ferruginoses són abundants en les muntanyes, i la deu d'aigües sulfhídriques de les Escaldes és, sens dubte, la més abundosa dels Pireneus, i ses aigües les de més alta temperatura.

A l'arribar a aquest punt de la ressenya, i creient que per ara ja tenim prou notícies del país la «penetració pacífica» del qual (diplomàticament parlant) és objecte de nostra excursió, serà convenient suspendre el present extracte a reserva de continuar-lo en lloc més oportú.

Deixant ja el riu Runer, i entrant en ple territori andorrà, als pocs minuts se troba una bonica casa o borda dita del Cosp, tocant al mateix Balira, entrant-se a la poca estona a la gorja del Forn, on aquell riu corre amb estrèpit, saltant grans blocs de pedra, i sortint-se'n als deu minuts per a planejar, durant igual temps, entre prats

i conreu de tabac que ja comença a veure's per tots costats. Passat el riu de Sant Eloi es troba la capelleta on se venera dit sant, i que és com tantes que existeixen en el país, dites oratoris, situades en l'antic camí, petits altarets a l'aire lliure, de forma rústega, emblanquinats, essent les imatges que s'hi veneren guardades per tosca reixa. La finalitat d'aquests petits monuments és doble; no sols revelen la pietat del poble que els erigeix, sinó que en la llarga hivernada orienten al viatger quan la neu tot ho embolcalla esborrant els camins.

Passat l'oratori, s'aixampla la vall, i, als pocs minuts, s'ovira enfront el poble de Sant Julià de Loria, primera parroquia que es trepitja a l'entrar en el principat i a la qual s'arriba a l'hora d'haver passat per la Farga de Moles.

L'aspecte de Sant Julià és força pintoresc i agradable. Situat a uns 970 metres d'altitud, en una petita vall ben conreada, té llurs cases artísticament agrupades al repeu mateix de la muntanya, tocant al riu i formant un sol carrer amb edificis de bona construcció i una plaça gran i bastant típica, en la qual s'ostenta una làpida monumental de marbre dedicada al Dr. Benlloch, bisbe de la Seu i co-príncep d'Andorra, en penyora d'agraïment per la construcció de la carretera. Porta la data de 28 d'agost de 1913. La població, de 1,200 habitants de que consta la parroquia, viu distribuïda entre Sant Julià i els poblets i masies escampades arreu per aquelles muntanyes, i que es nomenen Auvinyà, Axeriball, Vixixarri, Certes, Mas de Lins, Llumane-res, Jubern, Fontaneda, Nagol, Aixas, Xuball i Tolsa.

L'església de Sant Julià és de primitiva fàbrica romànica, havent estat coberta sa volta arrodonida per un cel ras amb sos corresponents fris i floró, qual adefesi li dona el ver caràcter de cafetí o sala de ball. Es digna d'esment la pica beneitera de marbre, aixímateix romànica. L'altar del Remei és de volta d'igual estil, amb tres imatges toscament tallades; el de la Concepció, de gust barroc, té un retaule de Sant Isidre bastant regular, i en el de Sant Germà hi ha un preuat retaule del segle xv tapat per un graonat i les saeres. En l'altar del Roser s'hi veuen dos quadres antics, de Sant Eloi i de l'Ecce Homo. Crida l'atenció el Crist antiquíssim de tamany natural en l'altar dels Dolors; i en el de Sant Roc hi ha tres quadres, bastant regulars, que cauen de vells.

Sant Julià és la població més comercial de les valls : té fàbriques de tabac, moltes botigues de tota classe i telègraf espanyol i francès, essent a la vegada la primera estació del telefon que, a ses expenses, féu instal·lar el senyor bisbe d'Urgell.

Després se passa el tortuós i desnivellat carrer únic, com ja havem

dit, del poble, s'atravessa el riu o torrent de Loria, que procedent del ras de Ramonet, desaigua aquí en el Balira, i seguint el curs d'aquest, amunt, es passa per una gran pagesia amb bordes i capella antiquíssima sota l'advocació de Sant Bartomeu, amb retaules de mèrit, dita de Molines, i per la vorera mateixa del riu, vorejada d'arbres i prats, s'arriba, als vint minuts, al lloc denominat el Xuvall, d'on pren el nom la gran masia a la qual dona accés un pont de pedra que salva el Balira.

Pel mateix pont passa el camí que seguint la vall del riu d'Os va als pobles de Vixixarri, últim d'Andorra i al d'Os, al Pallars, passant per l'ermita de Canòlic, que restaurada s'ovira adalt d'una muntanya. A la dreta del camí, allí mateix, se troba un oratori amb un quadre de de la Mare-de-Déu.

Segueix la ruta vorejant el Balira uns deu minuts pel congost dit de Margineda, i es troba un pont de pedra d'arc apuntat, dit el Pont nou, d'on parteix el camí ral que de Sant Julià va directament, en una hora i tres quarts, a les Escaldes. Passat el pont comencem a endinçar-nos per entre una frondositat que va creixent per moments, i així, entre boixos i castanyers (els únics de la vall), noguers, alzines, roures i altres arbres que ombregen prats d'esmeragdina verdor, passem les bordes de la Margineda, el torrent d'Enclar, que baixa de Sant Vicenç, i arribem, als vint minuts més, al planís de Santa Coloma, on se troba, sota d'ombres que li projecten grans arbres, i amagat entre ells, el poblet de dit nom, recolzat en l'aspre penya.

Santa Coloma posseeix una de les esglésies més boniques de la vall, de construcció romànica, amb típic campanar de forma rodona, molt interessant i esvelt. Pretenen alguns que fou primitiva parroquia d'Andorra la vella, qual vall ovirem ja. L'altitud és de 1,050 metres.

Sobre mateix de Santa Coloma, en el cim del serrat, se troba l'església de Sant Vicenç, avui dia abandonada, i on se poden veure encara algunes runes del famós castell del mateix nom, que fou causa o origen de les diferències entre els d'Urgell, comtes i bisbe, i els de Foix. Molts andorrans (sens dubte per lo poc que saben de llur terra) colloquen en aquest punt el castell o torra de la Meca.

El camí voreja per sota la tartera, poc després, la vall s'aixampla, ovirant-se arreu hermosos prats i plantacions de tabac; i per fi s'entra en l'espaiosa vall dita d'Andorra la vella, d'una llargaria de prop de quatre quilòmetres per un d'amplaria, essent son aspecte pintoresc en extrem, contrastant els variadíssims colors dels prats i de les arbredes que els voregen amb els dels capritxosos i enlairats cims que per tots indrets la volten.

El país que recorrem ens recorda molt la vall d'Aràn, especialment les riberes i parts altes de les muntanyes, però hi trobem a faltar la regió dels grans boscos, que tant adornen aquella vall.

Als trenta minuts s'arriba a un molí farinaire, sota mateix de la població, i en pocs minuts més de camí (una hora i trenta minuts des de Sant Julià), prop del qual brollen abundoses i riques fonts, s'escala la cinglera, on, com fortalesa que dominés la vall del riu que remoreja a sota, està asseguda la capital de les valls, Andorra la vella, al peu de l'espedit de Carroi i a l'altitud de 1,079 metres.

La carretera en construcció ja quasi arriba fins aquest punt, i no trigarà gaire a enllaçar amb la que va de les Escaldes a Encamp. La veritat és, que quan la carretera de las valls arribi a Soldeu, serà excursió obligada per a tots els autos procedents de la Seu, de la Cerdanya o de l'Ariège la bonica passejada per Andorra, entrant-hi per la Seu i sortint-ne pel coll d'Embalira fins a empalmar amb la que d'Aix les Thermes porta a Bourgmadame o vice-versa.

Formen Andorra la vella tres barris asseguts sobre diferents penyes que es nomenen el Puy, El Puyal i Andorra, i sumen uns 800 habitants. La parroquia, que compta amb 1,300, la formen els pobles i caserius de la Margineda, Santa Coloma, les Escaldes, Engordany, masos del Diumenge, del Vilar i del Noguera, bordes de Sant Miquel, d'Angulasters i altres masies i capelles.

Pobre aspecte presenta la capital de les valls, molt semblant als pobles grans de l'alta muntanya de Catalunya, i sos carrers desiguals i solitaris, amb cases negres, transporten l'excursionista a èpoques molt llunyanes. Cal, no obstant, fer excepció de la plaça del príncep Benlloch, ornada amb una font i abeurador per als animals, la qual es espaiosa i bonica; la millor de la vall, essent en ella dignes d'especial menció algunes edificacions tan grans i típiques com la casa dita d'En Guiller mó i el comerç d'En Rossell, que fou antic casal de la família Plandolit i més tard residència dels Jesuïtes. També s'hi troba la única farmàcia del país.

D'arribada ens dirigirem a la fonda d'En Joan Torra per a encarregar el dinar, i, mentre el preparaven, despatxàrem el primer vermouth de l'excursió, que resultà tan fresc, tan bo i de tanta oportunitat i eficàcia, que sens ni menys reparar en la marca que se'ns servia no tardàrem en honrar-la demanant el bis. Era el punt de mig-dia.

Desitjant enllestir aviat i marxar aquella mateixa tarda envers les Escaldes i Encamp, excitàrem el bon zel d'En Torra perquè, aprofitant nostre descans, tregué el corresponent permís per a visitar la històrica casa de la vall, palau com si diguéssim del govern d'An-

dorra. ¡I quina no fou nostra estranyesa i indignació a l'ensem, quan poc abans de finir l'àpat entrà el fondista i ens digué que no podríem visitar aquella senyorial casa, i que, malgrat ses bones relacions i tots els seus esforços, havia fracassat en sa demanda davant de l'enèrgica oposició del senyor Síndic, qual negativa, segons digué, era deguda al furt ocorregut fa algún temps per part dels qui, creient que allí s'hi guardaven grans cabals tingueren de contentar-se amb una moneda i una medalla d'or concedida per Napoleó III amb motiu de no sé quina Exposició!

Resolts a no sortir d'Andorra sens visitar dita casa, i a donar una lliçó al fondista per son interès en fer-nos creure que sa influència personal era superior a la que podia proporcionar-nos l'ostentació de la insígnia del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA en el trau de les nostres caçadores, rebutjàrem sos pessimismes, apuràrem tranquilament les taces de l'aromàtica infusió de Moka (tal volta Meca, que hi és més aprop), i amb un veguer andorrà de gran calibre als dits, primer de la serie que per aquells dies fumàrem, eixíem de la fonda i encaminàvem nostres passos a la casa rectoral, que habita el Rnd. D. Josep Elfa, persona de gran cultura i a l'amabilitat del qual, sempre més remerciada, deguérem l'aconseguir nostres afanys.

Efectivament, Mn. Elfa, tan bon punt es féu càrrec del desig que ens animava i de nostra calitat i procedencia (i això fou tot seguit i sense necessitat de grans discursos per part nostra, mercès a sa il·lustració i clarividencia), emprengué una tan activa (quasi elèctrica) i eficaç gestió, que, pocs minuts després de deixar-nos en la sala de la Rectoria, comparegué amb el senyor Síndic, permetent-nos gaudir de la companyia d'ambdós senyors durant l'esmentada visita a la Casa de la Vall, és a dir, fins el moment d'abandonar la capital andorrana.

Excuso dir-los-hi la gran sorpresa, l'estupefacció d'aquell fondista quan més tard tornàrem a sa casa per a pagar-li les despeses i recollir les motxiles, i s'enterava que el poder màgic de les quatre barres amb el Montserrat al cim ens havia obert les portes de la venerable mansió, que ell creia inexpugnable.

Trobant-se l'esglesia en la plaça, al sortir de la casa rectoral, que li és veïna, la visitàrem, podent admirar en aquella fàbrica gòtica l'altar barroc de Sant Joàn Baptista, alguns retaules i un bonic absis romànic.

Al mig de la vila, sobre d'una gran penya i dominant la vall del riu, se troba la casa senyorial del govern d'Andorra, on se reuneix el Consell i on els batlles o jutges episcopal i francès tenen llur tribunal.

Allí es guarden els documents oficials de totes les parroquies i municipis.

Es d'aspecte senzill i venerable, semblant més casa pairal que palau. Una torra quadrada i punxaguda s'aixeca en la part posterior; una garita o lladronera rodona té en l'angle dret de la fatxada, i sobre la porta, que és rodona, una típica tronera. Empotrat a la paret, i a mà dreta del portal, s'hi veuen, toscament esculpturades, unes antigues armes d'Andorra, i, damunt del mateix, l'escut de les valls amb una inscripció llatina, esculpit en una pedra portada de Montjuïc l'any 1761.

L'escut d'Andorra està partit per una creu en quatre espais; en el superior de la dreta s'hi veu la mitra i el bàcul episcopal per a demostrar que el bisbe d'Urgell és el primer i més antic senyor de les valls; en el segon espai inferior hi campegen les quatre barres de sang de Catalunya per posar de manifest que la vall és terra catalana; en el superior de l'esquerra hi ha les tres barres de sang de la casa comtal de Foix, en senyal del condomini que dita casa exerceix en Andorra, i en l'espai inferior de l'esquerra, les dues vagues del príncep de Bearn, com a testimoni del dret que sobre les valls adquirí aqueixa casa a sa unió amb la de Foix.

En la planta baixa, junt al portal, se troba la gran quadra per a les cavalcadures dels consellers.

En el primer pis pot veure's la sala del Consell, bastant espaiosa, i en quals parets hi ha penjats els trajos dels consellers: barret de grasol i gambetos, especie de capes fetes de panyo bast, la lluentó i diferencies de tonalitat de les quals demostren l'heroica resistencia que han oposat a la destructora acció de la pols i dels anys. El capell del síndic-president per a distingir-se dels altres consellers, és apuntat. A més, hi ha algún quadre antic.

En la mateixa sala se troba l'arxiu de les valls, guardat en un armari amb sis panys i claus diferentes, una per a cada parroquia, que tenen en llur poder els respectius cònsols, no obrint-se sense la presencia de tots eixos magistrats, i en quant a la importancia dels documents que s'hi conserven, hi ha opinions per a tots els gustos; qui creu que són d'època moderna, sens interès i de poca valua històrica, mentre que altres es dolen de que sia considerat com a cosa sagrada i no hi hagi possibilitat d'examinar amb tota cura els nombrosos i interessants pergamins que allí permaneixen intactes des de l'expulsió dels moros i en els quals es contenen totes les reials disposicions concedint les llibertats i privilegis de que disfruta la vall.

En l'armari de l'arxiu, així com en el lllindar de la porta d'en-

trada de l'edifici, s'hi llegeix la data de 1580, època segurament de la possessió de dita casa pel govern d'Andorra, ja que abans fou aquest edifici de propietat particular, i, segons tradició, el Consell se reunia en la plaça pública a l'aire lliure o en els porxos de l'església.

Comunicant amb la sala del Consell hi ha la capella dedicada a Sant Ermengol, bisbe que fou de la Seu d'Urgell i príncep d'Andorra, patró avui del bisbat d'Urgell i de les valls, i on el vicari d'Andorra, arxipreste del principat, ha de celebrar, abans del Consell, la missa de l'Esperit Sant, que ouen els consellers des de la sala del Consell. En dita capella es pot veure un quadre a l'oli, present de l'ex-president de la República francesa, Mr. Fèlix Faure, l'any 1892, i les dues banderes nacionals d'Andorra, que són tricolors (vermell, groc i blau) amb l'escut de la vall brodat al mig.

Altra sala, amb tosca taula de fusta, serveix per a menjador, trobant-se al seu costat una molt típica cuina amb llar central, gran i molt ben disposada per a fer bullir l'olla governamental els dies de Consell general de les valls.

En una caixa es guarda l'instrument de donar garrot als malfactors, i fa molt temps que no ha servit.

Encara hi ha una altra sala, avui dia estudi, amb pintures murals del segle XVI, plenes d'errades en la indumentaria, si bé de relatiu mèrit, i malgrat que les beceroles i altres llibres s'ensenyen en castellà, la llengua oficial de l'Estat és el català.

Se conserven encara a Andorra els delmes, primícies i causes pies.

En el segon pis de la Casa de la Vall té cada parroquia una senzilla cambra amb dos grans llits, per a ús dels cònsols i consellers si fan nit en la capital, en qual cas se'ls proporciona sopar, i esmorzar pel dia següent, sempre i quan la permanència sia per actes oficials. Hi ha, també, un altre llit per al síndic, col·locat en una habitació més espaiosa que les altres, mes sense luxe de cap mena. Les sessions són secretes.

Els sostres són de fusta, i molts d'ells teginats.

Es d'advertir que els síndics, cònsols, consellers i secretari cobren, per cada dia que funcionen en el Consell o Junta general, una indemnització de sis sous catalans, taula, llit i menjar per llur cavalcadura o cavalla, com diuen els reglaments, si és que van muntats, a qual efecte tenen llogat un moço que cuida de tot.

El veguer, en els actes de cerimonia, es presenta en trajo serio, amb espasa, vara, amb empunyadura d'or, i barret. Els batlles, cònsols i consellers vesteixen capa llarga de panyo negre i barret

tricorni, sense espasa ni vara. El síndic porta el mateix vestit que aquests, amb la sola diferencia que la capa és de color carmesí.

Els tractaments que es donen a les autoritats superiors i als magistrats són : als co-senyors, el de príncep sobirà; al Consell general i síndic, el d'*il·lustre*; i als veguers, batlles i consellers parroquials, el d'*honorable*.

I ara, senyors, fent-nos, per un moment, la il·lusió que ens trobem en la sala del Consell, asseguts en els escons d'aquells il·lustres consellers, acabem la ressenya, l'extracte de la qual deixàrem en suspens a l'entrar en terres d'Andorra, començant per dir que el govern d'aquesta vall és una barreja de monarquia i democràcia, amb tendències aristocràtiques; s'intitula : República neutral d'Andorra. Son sistema polític es funda en llur independència i en la democràtica constitució, que, segons diu la tradició, li otorgaren al temps de la reconquesta de la vall l'emperador Carlemany i son fill Lluís *el Piadós*.

Regeix el sufragi universal, i el territori d'Andorra és declarat asil dels estrangers. El poder legislatiu l'exerceix el cònsol general, amb aprovació i sanció reservada als co-senyors; i el síndic, veguer i batlle, com respectives autoritats intermitges, són els executadors de les lleis, ordres i providències.

L'il·lustríssim bisbe d'Urgell i el rei de França, com a successor del comte de Foix, són els prínceps sobirans de les valls d'Andorra pro indivis; mes no poden alterar les lleis ni imposar contribucions per sa pròpia autoritat.

El territori de la República es compèn de sis districtes municipals, nomenats parroquies o comuns, que són : Andorra la vella, Sant Julià de Loria, La Massana, Ordino, Encamp i Canillo, de les que dependeixen diferents poblets o sufragànies, masos i cases de pagès. En total, sis parroquies amb dotze pobles.

Totes les parroquies posseeixen un terror comunal per a sos veïns, en el qual poden fer-hi llenya i carbó.

Existeix en cada comú un Consell parroquial, format de dos cònsols, major i menor, que el poble elegeix, la missió i atribucions dels quals són consemblants a les dels Ajuntaments espanyols.

No té la República còdic, ni cap mena de llei escrita, havent-hi tan sols Reglaments sobre la forma dels procediments civils i criminals. Els jutges fallen segons les lleis de Catalunya o el dret romà, i segons les particulars de la vall, fundades en sos privilegis, usos i costums. Els veguers apliquen les penes segons sa consciència, consulten a l'assessor, en casos greus; els batlles fallen segons son bon sentit, atemperant-se als costums del país.

El jutge d'apelació se regeix pel dret francès o per l'espanyol, segons la procedència del litigi.

L'estat eclesiàstic es compòn de sis vicaris perpetuats, amb residència en els caps de parroquia; essent el senyor bisbe d'Urgell rector general de totes les parroquies de la Vall.

La justícia s'administra de la manera més senzilla i patriarcal que puga imaginar-se; el batlle és jutge, i davant seu se segueixen els procediments, conciliant o dictant llur sentència immediatament, declarant-se d'ofici, per regla general, les despeses que s'ocasionen.

Les causes criminals se decideixen amb la major solemnitat per un magistrat francès, que, ordinàriament, resideix a Tarascó (Ariège), junt amb el president-síndic i els vint-i-quatre cònsols, que es presenten amb trajo de cerimonia. El tribunal se constitueix en el gran saló del palau del Govern, davant de la capella de Sant Ermengol.

Quan s'ha de complir una sentència de mort, cosa no gaire vista, a menys que es tracti d'un estranger, l'execució deu verificar-se a les vint-i-quatre hores de dictada la sentència. Arribat aquest cas, el Govern es troba en situació difícilíssima, doncs no té executor de la justícia; en tan crític estat es crida per medi d'anunci, oferint una gratificació de cinquanta francs; succeint moltes vegades que en el moment de pujar el reu l'escala del cadafal es presenta un subjecte emmascarat, el qual, després de complert son comès i haver recollit el diner que en un banquet se col·loca, desapareix, fugint, sens tenir-se'n mai més notícia ni saber-se on ha anat a parar.

La força armada de la República es compòn de sis companyies; tenint cada districte municipal un capità, que, proposat pels respectius Consells parroquials, nomena el Consell general. Aquests capitans estan a les immediates ordres dels síndic, veguer i batlle, formant-se les companyies amb un individu de cada família, constituint un total de sis cents homes, que no vesteixen uniforme ni usen bandera, trompetes ni tabals.

El servei que presta aquesta milícia res costa a l'Estat, i quan l'interès d'aquest ho requereix, s'uneix a dita força el somatent, formant, en conjunt, un petit exèrcit de més de mil homes mal armats, però bons tiradors, mercès a la pràctica que adquireixen caçant, per lo que mostren notable afició.

La llei de quintes no s'hi coneix, però tot fill d'Andorra, des de divuit a seixanta anys deu concórrer a les companyies i està obligat a defensar la seva patria, sempre que el Govern li demani.

A més del Consell comunal, hi ha en cada parroquia un mustassaf, el qual vigila per la legalitat dels pesos, mides, preus i calitat dels

comestibles; un veedor per a decidir les qüestions que es promouen sobre límits, parets, propietats, etc.; i un manador, encarregat de fer executar les ordres del Consell parroquial.

Cap magistrat ni empleat té un sou fixe, sols el secretari del Consell, que cuida també de l'Arxiu, disfruta d'una petita gratificació. Quan treballen cobren modestes indemnitzacions o dietes, previamment tarifades; no estant en funcions, res.

El govern d'Andorra no forma presupost de l'Estat ni té deute públic, ni exigeix de sos súbdits cap quantitat en moneda; quan li convenen diners explota els prats, boscos i deveses per son compte i llurs productes ingressen en l'erari públic.

Lo únic que, amb caràcter de contribució paguen els veïns d'Andorra és la nomenada *quistia*, tribut personal que satisfàn els individus d'ambdós sexes, repartint-se un tant per cap de família, per cap de bestiar i per cavalleria. Aquesta quota és d'un ral i dos maravedissos quan la percibeix el co-príncep francès, reduint-se a la meitat quan ha de cobrar-la el co-príncep espanyol, bisbe d'Urgell.

Els estrangers residents a Andorra no paguen la *quistia*, satisfent, en canvi, la contribució dita *estrany*, que consisteix en cinc sous catalans a l'any; per lo demás, disfruten de les mateixes ventatges i privilegis que els naturals, a excepció del dret d'obtenir càrrecs públics.

Si un estranger es casa amb una pubilla és considerat com a fill d'Andorra, mes, per això, necessita una autorització expressa del Consell general.

Les obres públiques són satisfetes per la parroquia en que deuen ésser construïdes, i en les quals treballen els habitants que són nomenats per torn; tots, sense cobrar jornal de cap mena i sense excepció alguna (fins el síndic general quan li correspon), si bé les persones acomodades poden enviar-hi un moço o criat, que paguen de son compte. Es a dir, per prestació personal, portada amb tot rigor.

Es llastimós el descuit en que es troba el ram d'instrucció pública, ja que apenes se compta en cada parroquia una mala escola primaria; essent els vicaris els encarregats de suplir les nombroses deficiències en qüestió tan transcendental, a l'ensens que ensenyen la doctrina cristiana. Sort tenen de la proximitat de la Seu d'Urgell, on són enviats els fills de les principals famílies d'aquelles valls.

La policia o vigilancia públiques estàn confiades o garantides per la vida decent i honrada de llurs habitants, sense gendarmes ni aduaners, guardia civils, municipals, urbans ni, en una paraula, res de tot quant pugui molestar els viatgers. Per a recórrer la vall no es

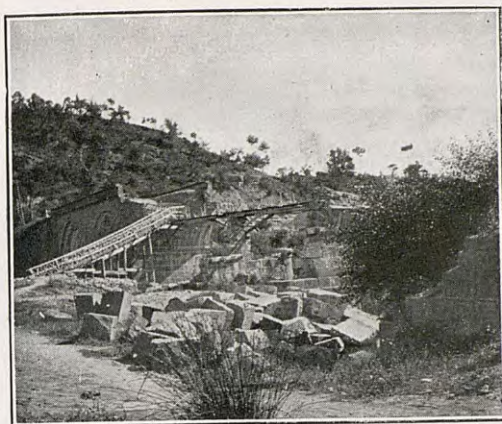
(Vegi's pág. 7)

PANA EN LA CARRETERA DE PONS A LA SEU

(Vegi's pág. 11)

RIBERES DEL BALIRA : ANSERALL

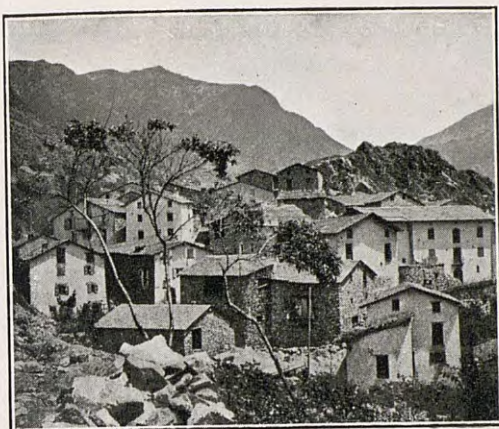
(Vegi's pàg. 7)

LA BACELLA :
PONT ENRUNAT SOBRE LA RIERA SALADA

(Vegi's pàg. 11)

LA FARGA DE MOLES
(Frontera d'Andorra)

(Vegi's pág. 18)

ANDORRA LA VELLA : VISTA PARCIAL

(Vegi's pág. 41)

ANDORRA LA VELLA : CREU GROSSA

(Vegi's pág. 18)

ANDORRA LA VELLA : CAN GUILLERMÓ,
EN LA PLAÇA DEL PRÍncep BELL-LLOCH

(Vegi's pág. 42)

LES ESCALDES : VISTA GENERAL

necessita ni passaport, ni guia, ni cèdula; tot-hom va i ve on millor li sembla, sens donar-ne compte ni raó a ningú.

Els veïns d'Andorra es dediquen, generalment, a l'agricultura i cria de bestiar; llur industria es redueix a treballar el cànem i la llana que recullen, amb lo qual en Les Escaldes i Sant Julià teixeixen teles i panyos de classe ordinaria. Hi ha, també, quelques ferreríes que proporcionen ferro de bona qualitat, i en els pobles de l'alta muntanya se fabriquen bons formatges i finíssima mantega.

A Sant Julià, que és el poble de més industria i comerç, hi han importants botigues de mercaderia i quincalla franceses.

Els preus de la carn, de l'oli, del vi, i demés articles de consum usual, estàn regulats pel Consell general.

Els oficis mecànics, per regla general, els exerceixen francesos i espanyols.

El comerç d'exportació es fa, amb Espanya, en ferro, bestiar de tota mena, panyo ordinari, mantes de les Escaldes, pernills, cera, mantega, patates i fustes; i amb França, solament en pells i llanes. El d'importació, és considerable, tenint en compte la poca extensió del territori de la República; tots quants articles de menjar i beure se consumeix en Andorra, com el blat, l'oli, la sal, vi, sabó, aiguardent i altres de primera necessitat s'importen d'Espanya. De França solament hi entren arengades i licors compostos. En el negoci i comerç s'usa la moneda espanyola i francesa, úniques en la vall que tenen curs de llei.

El contrabàndol que des d'aquesta República es fa a les dues nacions veïnes és de molta consideració. Els botiguers i traficants quasi tots són francesos i espanyols. La senzillesa i la bona fe formen el caràcter d'aquests muntanyencs, tant més feliços en quant no coneixen l'ambició ni la cobdicia; són religiosos, hospitalaris, soferts, econòmics, pacífics, guardadors gelosos de ses antigues costums, llibertats i privilegis, i caritatius amb els pobres. Mostren gran afició a la caça, a la pesca i al vi, essent llurs idioma, trajos i costums semblants als dels pobles veïns de Catalunya.

Ambdúes nacions tenen un agent encarregat dels negocis diplomàtics amb la petita República. França té designat, amb aital fi, el prefecte de l'Ariège, i Espanya el capità general de Catalunya, el qual quasi sempre delega ses facultats en el Governador militar de la Seu d'Urgell.

Entre les persones que amb llurs fets i virtuts han donat lluïment a la vall d'Andorra, figuren, com a més notables, l'intrèpit militar Calvó, natural de Soldeu, general de les tropes de Lluís XIV de

França i D. Antòn Fiter i Borrell, natural d'Ordino, famós advocat i autor del *Manual vigent de les valls d'Andorra*, únic còdic de la vall i del qual se'n feren tan sols tres còpies; una per a l'arxiu, altra per al bisbe d'Urgell, i la tercera per al síndic procurador general.

Diffícil i aventurat és entrar en l'estudi del paper que la vall d'Andorra ha desempenyat en el transcurs del temps, doncs, no formant mai, comaixí és en realitat, un estat independent i lliure, gaire-bé es pot assegurar que no té història pròpia. La poca extensió de son territori, afegida a la circumstància de trobar-se enclavada en l'accidentada frontera que separa dues nacions que, com Espanya i França, poden ostentar història tan important i vasta, fa que el camí de la investigació s'ompleni de dificultats, trobant-se talment impossible. Per altra part, els andorrans, degut a son caràcter reservat, a sa rutina, millor dit toçuderia, tenen tancades i barrades les portes de l'Arxiu comunal, de manera que lo que aquest contingüés, molt o poc, en tals circumstàncies, de res serveix per a il·lustrar llur història, fent-se difícil fins el més reduït compendi de la que atany a aquesta petita República, que, com niu d'àligues, encimada en el cor dels Pireneus, conserva amb noble orgull la integritat de llurs pobles, el caràcter de llurs fills i els costums i relíquies de sos passats.

No és menys verosímil que les moltes guerres i invasions que ha sofert Andorra, sobretot en temps dels comtes de Foix, dels Albigesos i dels Hugonots, la influència dels quals va transcendir també fins a aquest país, fossin causa de la desaparició d'alguns documents antics, de tal manera, que a no existir l'arxiu episcopal de la Seu d'Urgell, únic que dona alguna llum en mig de la foscor de l'època medieval, la història de les valls difícilment fóra coneguda.

Si bé és cert que diferents races, de parla i religió tan variades i de tan llunyanes terres vingudes, creuaren el Pireneu, ho feren en sos extrems oriental i occidental; en l'un per la vall actualment coneguda amb el nom de coll o pas del Perthús, i en l'altre, entre Vasconia i Navarra, llocs els únics fàcilment franquejables, sobretot pels nombrosos exèrcits que precedien a les races invasores. Així és que les comarques compreses en les fondalades del gran Pireneu, i entre elles Andorra, no sofriren el pas del Conqueridor amb la brusquetat dels demés pobles i regions de la plana o del centre d'Espanya, penetrant-hi tan sols les dominacions que com la romana i la gòtica foren de llarga duració, malgrat de no arribar a transformar son caràcter cèltic, que conservà fins al començ de l'edat mitjana.

Andorra, doncs, els habitants de la qual foren antigament coneguts entre els nomenats *ceretans*, altre de les primitives famílies celtes

que poblaren Catalunya, començà a tenir història pròpia, millor dit, més coneguda per allí els darrers anys del segle VIII de nostra era.

En l'arxiu de la Seu d'Urgell existeix un acta o carta, segellada per Carlemany, que data de l'any 805, i conté nombrosos privilegis i franquícies per a la vall d'Andorra, i en elles pot descobrir-s'hi certa analogia amb el règim imperant en aquesta petita república, no la constitució democràtica de que avui en dia disfruta la vall.

El primer de novembre de 819, restaurada la Seu de la ciutat d'Urgell, fixats els béns de la mateixa i senyalades les sufragànies de son govern, fou solemnement consagrada pel bisbe Sissebut, a la cerimònia de la qual assistí, segons se creu per ordre expressa de Lluís *el Piadós*, Seniofred, poc abans nomenat comte d'Urgell, amb nombrosa cort de prínceps, eclesiàstics i altres personatges de gran distinció.

El comte i el bisbe precipitats, acordaren dotar la Seu restaurada, segons la voluntat de l'emperador, amb els territoris i pobles de molts anys fixats per Carlemany, confirmant la possessió i drets tal com eren tinguts pel propi bisbe en vida d'aquest emperador. Formaren part integrant de dita dotació totes les parroquies de les valls d'Andorra, amb llurs esglésies, viles, pobles, cases i demés d'ells dependents.

Aquest document i les actes de les ratificacions que de tal donació otorgà l'emperador Lluís *el Piadós* en 824 i 836, com també les confirmacions dels Sumos Pontífexs, donades i ratificades en 951, 1001, 1010 i 1099, es conserven en l'arxiu de la Seu d'Urgell.

Per altra part, Carles *el Calvo* concedí a Seniofred, comte d'Urgell, molt nombroses donacions en el Rosselló, la Cerdanya, el Conflent i la vall d'Andorra, i en força d'aquestes romaní, el sobredit comte d'Urgell, príncep sobirà d'Andorra, amb jurisdicció absoluta sobre els pobles de la Vall, domini que exercitaren fins a últims del segle XII.

En 1194, Armengol, comte d'Urgell, amb forta ajuda d'altres nobles catalans i senyors de l'Aragó, declarà la guerra al bisbe Bernat del Castell i a sos aliats, els quals s'oposaven a prestar observància a l'acta de Carles *el Calvo* (de 843), firmada en un monestir de la ciutat d'Arras. El bisbe Bernat demanà ajuda al comte de Foix, Ramon Roger, amb la promesa, per a més obligar-lo, de repartir-se el domini i sobirania de les valls d'Andorra, per indivís. Acceptada l'oferta pel de Foix, envià un fort exèrcit que invadí la comarca del comte d'Urgell, deixant assegurada la sobirania de les valls d'Andorra en els bisbes d'Urgell, tal i com els hi havia concedit Lluís *el Piadós*.

El comte Armengol féu lliure i espontania proclamació aquell mateix any dels drets del bisbe d'Urgell, i amb posterioritat declarà

ésser nul·les i sens valor ni força les pretensions dels seus passats, deixant la qüestió definitivament resolta a favor del bisbat.

Des de 1194 els bisbes d'Urgell disfrutaren pacíficament de la sobirania de les valls d'Andorra, fins que el comte de Foix, Roger Bernat III, a fi de lliurar-se de l'humil regoneixement que al bisbat d'Urgell, com a senyor aquest de les valls d'Andorra, devia prestar pel senyoriu del castell de Sant Vicenç al peu mateix del Montclar, recordà, al bisbe que llavors governava la diòcesi, el compromís per aquesta contret amb l'antecessor del propi comte, el nom del qual era també Roger Bernat (1270), i per a fer efectiu l'esmentat compromís procedí a la invasió i saqueig dels estats del bisbe al front de nombrós exèrcit, que ho passà tot a sang i a foc.

L'oportuna intervenció del bisbe de Valencia posà terme a la guerra, aconseguint que ambdós contendents confiessin la qüestió al bon judici i arbitratge d'amigables componedors, els quals, reunits en la ciutat d'Urgell, amb data de 7 de setembre de 1278, promulgaren la corresponent sentència arbitral, que firmà, a més de les parts interessades, el rei En Pere d'Aragó (III *el Gran*), essent confirmada pel papa Martí IV.

Entre els diferents capítols que integren dita sentència, cal remarcar el primer, que estableix el domini i senyoriu de les valls d'Andorra, per indivís, entre el comte de Foix i el bisbe d'Urgell i llurs respectius successors, els quals han vingut exercint aital sobirania fins al present.

La casa de Foix, unida més tard a la de Bearn, restà, amb aquesta, incorporada a la corona de França. D'aquí ve el co-principat que sobre la vall té aquesta última nació.

Existeixen, en la capital, algunes fàbriques de tabac, que el treballen bastant bé i el presenten millor; dedicant-se, part d'elles, a fer, com a Sant Julià, picadura per a Espanya, mentre que altres de la capital, i algunes de la part del nord, fabriquen escafarlata per als francesos. Aquests aixerits industrials tenen molt en compte els gustos imperants en els respectius mercats; per ells no es perd, i la lleugeresa i astucia dels paquetaires soluciona el demés.

Nosaltres tinguérem la curiositat de visitar-ne una, i pocs moments després repreníem l'excursió, no sense, abans, haver pres carinyós comiat de tots quants tingueren a bé facilitar nostra tasca i fer-nos agradable la curta estada en la capitalitat de les valls. Eren les quatre i mitja de la tarda.

PERE RIUS I MATAS

(Continuarà.)

Catalunya a les darreríes del segle XVIII^a

Notícia de les excursions d'En Rafel d'Amat Cortada i Senjust

EN la Biblioteca de Catalunya (manuscrit núm. 402) se conserva una interessantíssima relació de les excursions verificades per En Rafel d'Amat Cortada i Senjust per diferents indrets de Catalunya i mig-dia de França durant el darrer quart del segle XVIII^a. Forma un volum de 178 folis, marcats a cada plana, però repetits, en paper de 220 × 145 mm., relligat en pergami.

Mentre aquest manuscrit era possessió del conegut escriptor Sr. Lluís Carles Viada i Lluch, va esser estudiat pel Sr. Artur Masriera en uns articles publicats en *La Vanguardia* els dies 31 d'octubre i 14 i 28 de novembre de 1915. Per una hàbil deducció, el Sr. Viada va trobar el nom de l'autor, que no es nomena enlloc. En Rafel d'Amat va casar-se el dia 18 de novembre de 1766 amb Na Maria Esperança d'Amat i Rocaberti. N'Amat tenia vint anys al pendre estat, i havia, doncs, nat envers l'any 1766; la núvia ne tenia dinou. Sense altra nota preliminar comencem la publicació sencera d'aquest llibre, sobre el qual n'havia recentment donada ampla notícia l'esmentat Sr. Masriera i que de segur llegiràn amb gust els habituals lectors del present BUTLETÍ.

Explicació de la Ciutat de Barcelona, Capital del Principat, o Província de Catalunya.

Barcelona, Capital del Principat de Cataluña, Cort de sos Comptes, y Reys de Aragó fins al any 1410; Ciutat 115.000 Personas; immemorial; noble hermosa; Comerciant, Industriosa, y molt opulenta ab Capitá, ó Comandant General, Governador militar i Bisbat de divuit mil ducats, Real Audiencia, Intendencia, Tribunal de Inquisició; Port de mar, y Plaza forta &c. Està situada en la costa del mediterraneo en una agradable y espaciosa planura a 41 graus, y 26 minuts de latitut, y 18 graus y 45 de longitud entre los dos rius, Lo Vesós al llevant, y Llobregat al Ponent. Lo clima es templat, y saludable, cel alegre, y campanya primorosament cultivada, tota

ella plantada, y molta arboleda, que hi ha; abundant de grans, vi, llagums, hortalisas, fruitas delicadas, canem. &c. També està hermo-seada ab més de quatrecentes casas de camp, algunas de bellissim gust ab molts fonts y jardins; y en lo restant de la Campanya hi ha altres tantas hortas, molts embellidas de arbres frondosos, sent memorables las de dintre de Barcelona á la vora dels monastir de monjos de Sant Pau, extenentse á una part fins á la vora del camí contigo á las Atarasanas, y Portal de Santa Madrona; y a l'altre fins á la vora de Valldonsella, y Casa de Padres de Seminari, haventi per allí alguns Prats de Indianas, suposat no faltar Fabricas en las inmediacions del Convent de monjas de Valldonsella en lo carrer de son nom. Las de fora de las murallas de Barelona, eixida del Portal de Santa Madrona á la dreta, sota de la montanya de Monjuich, tot aquell Pla en la carretera que circuheix la Ciutat, son estas de Sant Bertran, y á la part oposta de la Ciutat son las hortas del Portal nou en sos extramuros. Se entra á la ciutat de Barcelona per sinch Portals que son los dos ixen al moll, si be que un de entrada y lo altre de eixida — Lo de Santa Madrona — lo de Sant Antoni Abat — Lo del Angel; y lo Portal nou, corrent las murallas de mar y de terra, amples en los mes dels Paratges per quatre Coches de frente, y de alegre vista, descubrintse fora y dins de la Ciutat mes de una hora al rededor, á Ponent y tramontana; al llevant fins 8 ó 9-horas a saber totas aquellas montanyas, Costa de mar fins a Sant Pol, y Calella, casas y altres Pobles ab los demás de per ensà del Masnou, Premià, Vilasar, ciutat de Mataró &c. A mitgdia lo mar á perders de vista, y en dias molt clars aduc las montanyas de Mallorca. La Muralla de mar es ample, desde la pujada de la Rambla á la dita fins detras de la Iglesia de Sant Francesch per dos o tres coches de frente, y des de allí fins á la baixada a la Plasa de Palacio per 6 coches, y la restant muralla de mar azia las casas y convents de la Mercé, y dels Padres de Sant Sebastià, es un llarch Paseig per la gent de peu, enrajolat ab un Padris llarch á la vora del carrer Sota muralla de mar y, al devant de est, Pedrisos uniformes de pedra, y Pilons de padris a padris, sent sota los magatzems de varias mercaderias de garrofas, pells, grans y altres generos fins a finir al descenso a la Plasa de Palacio.

(Continuarà.)

L'Oracionaire popular

(Continuació)

ORACIÓ QUE ES DIU AL LLEVAR-SE AL DEMATÍ

Aqueixos peus que poso en terra
per més andâ,
seguí la llei de Cristo
i mai més pecà.

S'hi diu un Crec en un Déu.

AL LLEVAR-SE

Angel de la Guarda,
dolça companyia,
no em desampareu
de nit ni de dia.
Com estic despert,
com estic dormit,
com estic calçat
i vestit, Senyor,
no em deixiga'n sol,
sinó jo em perdría:
en tots temps sigueu ma guia.
Suplico que no em deixeu,
àngel Sant Custodi meu.

(La Granada.)

A L'ANAR AL LLIT I AL LLEVAR-SE

Angel de Déu,
vós que sou custodi meu,
vós que sou anomenat
celestial pietat,
aquest sant dia
lluminau-me,

regiu-me i governau-me.
 Santíssima Trinitat,
 feu-me gracia de morir bé.
 Jesús i Maria,
 vos dono el cor
 i l'ànima mia. Amén.

(Olesa.)

PER QUAN SE PREN AIGUA BENEÏDA

Aquesta aigua beneïda,
 me dongui salut i vida.

(La Granada.)

VARIANT

Aquesta aigua beneïda,
 me sigui salut i vida;
 me perdoni els pecats venials
 i em gordi dels mortals.

AL POSAR-SE LA CAMISA

Aquesta camisa em vest
 és en senyal de Jesucrist.
 Jesucrist és el meu Pare,
 la Mare de Déu la meva Mare,
 Sant Joàn el meu padrí;
 els encomano a tots la mia fi. Amén.

(Olesa.)

ALTRA

AL MUDARSE LA CAMISA

Jo no prengui més mal
 a dintre aquesta camisa,
 com va fer el fill de Déu
 al ventre de la Verge Maria.

(Sant Feliu del Pinyó.)

VARIANT

Tant de mal prengui
a dintre aquesta camisa,
com el fill de Déu
al ventre de la Verge Maria.

(*Sant Feliu del Pinyó.*)

ALTRA

Tant de mal faci,
tant de mal prengui
a dintre aquesta camisa,
com va fer el bon Jesús
en el ventre de sa Mare Santíssima.

(*Sant Vicenç de Llanerres.*)

ALTRA

Que no prengui més mal
dintre aquesta camisa,
com va fer el fill de Déu
al ventre de la Verge Maria.

ALTRA

Salvat estigui
dintre aquesta camisa,
com va fer el fill de Déu
en la humil sempre Verge Maria.

(*Esparraguera.*)

AL RENTAR-SE LES MANS AL MATÍ

Aquesta aigua beneïda,
me'n sigui salut i vida;
si jo hi promès res al desenemic
me'n desfaig i me'n desdic.

(*Esparraguera.*)

(Continuarà.)

Crònica del Centre

GENER DE 1916

LES CREUS DE PEDRA DE CATALUNYA

El propòsit d'aquest CENTRE d'inventariar gràficament en lo possible les creus de pedra existents a Catalunya, ha estat acollit amb veritable entusiasme. Els Excms. i Il·lms. Srs. Bisbes de llurs respectives Diòcesis, han contestat, d'una manera encoratjadora, els oficis què se'ls dirigí demanant-los son valuós apoi; insertant, en els Butlletins eclesiàstics de llurs demarcacions, notes d'estímul als Srs. Rectors i Ecònoms de les parroquies perquè ens fossin degudament enviats totes aquelles notícies, fotografies i dibuixos que fessin referencia a l'erecció d'aquests monuments que aixecaren la fe de nostres majors en viles, camps i muntanyes, i que per dissort van desapareixent de dia en dia a l'acció de les revoltes més que per l'acció destructora dels sigles. En efecte; moltes són ja les que obren en nostre poder i que es van rebent continuament, algunes de ben curioses i altres de ben desconegudes. Al propi èxit serà tal vegada degut el retrac de l'obra, doncs estem animats dels millors desitjos perquè resulti una publicació digne del CENTRE EXCURSIONISTA i de la causa que la motiva.

A continuació publiquem, amb tota sa integritat, algunes de les contestacions de nostres venerables prelats.

«Obispado de Vich. — 14 de Desembre de 1915. — Sr. President del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

Sr. President.

Amb gust complauré a V. en lo què'm demana en son ofici, puig el projecte del CENTRE EXCURSIONISTA mereix la més viva simpatia perquè servirà de l'illustració edificativa, oposant-se a la ratxa de destrucció que desgraciadament ha dominat en la nostra terra, i ha enrunat moltes creus de terme, algunes d'elles ben interessants. Aquests petits monuments que'l CENTRE se proposa inventariar i documentar, són una significació de la vida espiritual del nostre poble, i l'esperit és el principi de la vida, així individual com col·lectiva, essent la creu, que Catalunya porta estampada al front, lo símbol de la seva vida espiritual.

Donant, doncs, les gracies al CENTRE EXCURSIONISTA, com ministre que soc de la vida espiritual en una de les Diòcesis catalanes, i felicitant-lo per son esforç en suscitar de les entranyes de la terra, lo seu esperit tradicional, saluda a la Associació i a son il·lustre President, amb lo major afecte, *Lo Bisbe de Vich.*»

«Obispado de Barcelona.

Amb moltíssim gust i complacència meva, se publicarà en el *Butlletí* de la Diòcesi, la Circular que V. interessa, dirigida als Srs. Rectors i demés Encarregats de les Parroquies del Bisbat, per a que per tot el mes de Janer del any vinent, enviïn a aquest benemérit Centre, relació de les Creus de pedra, fustà o ferro que siguin col·locades permanentment al aire lliure, o en els fossars, dintre les respectives demarcacions parroquials, amb totes les dades documentals, històriques i artístiques que sigui possible, a fi de que Vs. puguin formar l'inventari gràfic que desitjan publicar.

Aplaudeixo de veres l'iniciativa que considero de gran transcendència i honra per a la nostra Patria, perquè l'obra senyalarà les fites monumentals que perpetúan arreu d'aquesta terra el signe vital de la Fé, patrimoni preuat dels avant-passats i que devém servir, i base que feu gran i excelsa a la nostra benlloguda Catalunya.

Deu lo quart molts anys.

Barcelona 17 de Desembre 1915.

Enric, Bisbe de Barcelona

Sr. President del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.»

«Obispado de Urgel.

He rebut la seva comunicació en la que'm fa saber que aqueix Centre de sa merescuda presidència ha acordat començar a principis del proxím Janer l'inventari gràfic de les Creus de terme de Catalunya, publicant un catàlec en que s'hi vagin reproduint amb l'ordre de cronologia que'l seu estil aconsella, i acompanyant la reproducció d'una nota en que s'hi apleguin les dades documentals, històriques i artístiques que pugui adquirir sobre cada una d'elles.

Al acusarli recibo de dita comunicació, 'm plan ferli present que veig amb molta simpatia l'empresa, de lo que li'n donarà testimoni un párrafo de la Pastoral per mi publicada amb motiu del XVI Centenari del Edicte de Constantí en lo número de primer d'Abril de 1913 del Butlletí d'aquest Bisbat i fetxada del 21 de Mars, dia del Divendres Sant; párrafo que diu aixis: «Desde luego sería muy oportuno restablecer la antigua costumbre de coronar con la Cruz, más o menos artísticamente labrada, las fachadas de nuestras viviendas y de todos los edificios públicos. En cuanto a cruces monumentales, más que la construcción de otras nuevas, hemos de encareceros la necesidad de restaurar las antiguas. ¡Qué riqueza de fe y de piedad y de amor a la patria y al arte representan esas preciosísimas cruces de término que tanto abundan en España y sobre todo en nuestra amada Cataluña! Con cuánto amor fueron labradas! Y qué consolador sería ver que como recuerdo de este Centenario vuelven a levantarse tan venerandos monumentos del arte religioso testimonios de hazañas gloriosas de nuestros mayores, de amor a la religión, a la cultura y a la tierra en que tan nobles sentimientos arraigaron! Vuelva a ser venerada la Cruz en nuestras ciuda-

des y en nuestros campos, y el árbol de vida purificará con aromas celestiales esta atmósfera saturada de emanaciones de materialismo corruptor, cada día más densa, que amenaza asfixiarnos.»

Sentme tant simpática, com he dit, aquella empresa, amb molt gust, accedint al seu prec, la recomanaré als Senyors Rectors d'aquest Bisbat, per a que ajudin a la seua realisació, enviant a V. notes i reproduccions de les creus que hi hagi en les seues parroquies.

Deu lo guard molts anys.

Seu d' Urgell, 20 de Desembre de 1915.

Joan, Bisbe d'Urgell

Sr. President del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.»

En el mateix sentit i pareguts termes han contestat els altres Srs, Bisbes catalans.

NOVES SECCIONS

A instancies d'un nombre considerable de socis, major que el prescrit en el Reglament, se constituí en aquest CENTRE, el dia 28 de l'actual mes, la nova Secció d'Enginyeria, l'objecte primordial de la qual és fer conèixer nostra patria sots l'aspecte industrial, contribuint a la mida de ses forces, a son desenrotllament i progrés, mitjançant excursions col·lectives, conferencies, publicació de treballs, concursos i demés actes que tendeixin a aquells fins.

Amb la constitució d'aquesta nova Secció, poden ingressar al nostre CENTRE bon nombre de socis, principalment alumnes de nostres escoles industrials i tècniques, i, especialment, els de l'Escola d'Enginyers Industrials de la nostra ciutat, perquè tots ells trobaràn, sens dubte, en la novella Secció, un natural complement a les ensenyances que en llurs respectives escoles reben.

Foren elegits per aclamació, per a desempenyar els càrrecs de sa Junta directiva, els senyors següents:

President : D. Pere Rius i Matas. *Vice-president* : D. Antoni Ferràn. *Secretari-tresorer* : D. Rosèn Moncunill. *Vice-secretari* : D. Emili Echevarría. *Vocals* : D. Narcís Amigó, D. Joàn Sitjes i D. Joaquim Matas i Ramis.

Els que per llurs estudis i aficions vers aquesta branca de la Ciència, desitgin formar part d'aquesta Secció, poden dirigir-se per a la seva inscripció a la Secretaria de la mateixa.

Felicitem coralment al fundador i demés membres de la Directiva de la nova Secció, per a la qual desitgem una llarga i profitosa vida.

De la mateixa manera, ha estat reorganitzada la Secció de Folk-lore en la següent forma:

President : D. Agustí Duràn. *Vice-president* : D. Tomàs Carreras Artau. *Secretari* : D. Joàn M. Batista. *Vocals* : D. Narcís Oller, D. Ramón N. Comas, D. Guillem Forteza.

Com l'amor a la ciència i a l'art popular, formava ja part integrant del

patrimoni espiritual del CENTRE, sabia greu pensar que una tan bella tradició podia trencar-se.

La Secció renovada procurarà menar la seva activitat vers tres direccions principals:

I. — La sistematització dels materials del folk-lore català, fins ara dispersos.

II. — La investigació del nostre folk-lore antic en els documents dels arxius i en els vells textos literaris.

III. — Els treballs preparatoris per a la constitució d'un Museu de folk-lore de Catalunya.

EXCURSIONS

Com de costum, la Secció de Fotografia ha continuat son cicle d'excursions:

El dia 16, anà a passar un dia a Caldes de Montbui per a visitar la població i la masia on el filòsof Jaume Balmes escrigué la seva obra *El Criterio*.

I el dia 23, visità els bonics pobles de nostra costa lleuantina de Premià de Mar, Vilassar de Dalt, Cabrera i Vilassar de Mar.

A totes elles regnà l'animació i companyatge propis del nostre caràcter.

CONFERENCIES

Dia 7. — El Rnd. D. Jaume Oliveras continuà la seva conferencia-ressenya d'una excursió de Benasque a Senet a través de les Maleïdes.

Dia 14. — D. Cèsar A. Torras donà una conferencia sobre excursions per les serres del Boix, la Torragassa i Peracamps i llurs valls tributaries.

Dies 21 i 28. — D. Eduard Vidal i Riba donà una conferencia sobre excursions per les serres del NO. del Penedès.

Totes elles cridaren l'atenció de l'auditori per lo ben explicades i l'abundancia de fotografies que es projectaren, donant perfecta idea d'aquelles encontrades que integren la nostra terra.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA CRISTIANA

Igualment, l'erudit arqueòleg D. Pelegrí Casades i Gramatxes, ha seguit sens interrupció son curs, tots els dilluns, explicant els següents temes:

Dia 3. — Els mosaics. — Caràcter dels primers mosaics cristians. — Sa importancia. — Serie constantiniana (sigle IV). — Serie justiniana (sigle VI). — Estudi dels exemplars que es conserven. — Decadencia iniciada en el sigle VI. — Desaparició de l'art musivari en el sigle IX.

Dia 10. — De la glíptica cristiana (sigles III i IV). — Símbols gravats en les pedres sigil·lars. — Els díptics consulars. — Els iveris. — Objectes treballats en aquest ric material. — Exemplars més cèlebres.

Dia 17. — Els esmalts. — Els vidres. — Examen dels principals exemplars. — Idea de l'orfebreria dels primers sigles.

Dia 24. — Les «lucernes» d'argila. — Tipos. — Símbols. — Procedencia. —

«Ampullae eulogiae». — Altres objectes de ceràmica. — Mobiliari litúrgic de metall. — Examen d'exemplars.

Dia 31. — Dels teixits per a les robes litúrgiques. — Els teixits coptes. — De les miniatures en els llibres litúrgics. — Examen dels més notables exemplars.

DONATIUS PER A LA BIBLIOTECA

Durant el mes corrent s'han rebut els següents donatius : De l'Orfeó Torosí : *La Cruz*, per Josep Matamoros, canonge. — De D. Francesc Mestre i Noé : *Giripigues Tortosines*. — De D. Tomàs Carreras Artau : *Programa de Ampliació de Estudios de la Cátedra de Etica, i Organizació sistemática d'un Arxiu d'Etnografia i Folk-lore de Catalunya*. — De l'Institut d'Estudis Catalans : Els núms. 1 i 2 del *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya*. — De D. Josep Gudiol i Cunill, Pbre. : *En Bach de Roda*.

Noves

LÀPIDA A MN. FONT I SAGUÉ. — S'està ultimant la làpida que, costejada per l'Ajuntament, ha de figurar en el ninxo que guarda les despulles del que fou nostre benivolgut consoci i docte capellà Mn. Norbert Font i Sagué, l'epitafi del qual ha estat confiat a nostre CENTRE; de manera, que serà un fet a no trigar gaire la col·locació de la mateixa.

LA RESTAURACIÓ DE SANT PERE DE MONTGRONY. — Sota els auspicis de nostre CENTRE se celebrà una reunió d'artistes amb el lloable objecte d'organitzar una exposició, conferències i altres actes en benefici de les obres de restauració de Sant Pere de Montgrony. Dintre de poc es publicarà un manifest convidant a tots els aimants de les bel·leses històriques de la nostra terra a tan simpàtics actes.

CONCERTS DE QUARESMA. — També la Directiva està portant a cap l'organització dels treballs preliminars per a la celebració, durant les tardes dels diumenges de la pròxima quaresma, d'altres tants concerts de caràcter íntim, on hi puguin assistir únicament els socis del CENTRE i llurs respectives famílies. A son degut temps i amb oportunitat se circularàn els programes de referència.

EXPOSICIÓ DE FOTOGRAFIES A OSCA. — El nostre soci delegat a Osca, don Joaquim Monràs, està organitzant, juntament amb l'Institut d'aquella capital, una Exposició de fotografies d'aquella província, i a dit objecte ha oficiat al CENTRE demanant son apoi per a poder adquirir algunes proves dels clixés que foren de nostre malaguanyat consoci En Juli Soler i Santaló. Atenent els fins

de dita Exposició i a la recordança d'En Juli Soler, la Directiva ha acordat per unanimitat accedir a la demanda del Sr. Monràs i ajudar-los en lo possible en llurs treballs.

EXPOSICIÓ DE FOTOGRAFIES A VALLS. — Igualment la Comissió de cultura de l'Associació Catalanista de Valls té anunciada per al dia 24 del pròxim juny una Exposició de fotografies, havent demanat al CENTRE que els oferís algún premi senyalant tema. Tenint el criteri la Directiva d'ajudar en quant li sigui factible totes aquestes manifestacions culturals en ço que atany a Catalunya, acordà concedir un lot de llibres de caràcter excursionista, existents en el nostre arxiu, a la millor col·lecció de creus de pedra de caràcter general que s'aixequin a les illes Balears, Rosselló, Valencia i Catalunya.

PREMI A LA SECCIÓ D'ARQUITECTURA. — S'ha rebut del Govern civil un ofici posant-nos en coneixement que la Diputació provincial ha concedit una subvenció de 200 ptes. com a premi del concurs que ha de celebrar en breu la nostra Secció d'Arquitectura.

ARXIU GRÀFIC. — Estàn molt avensats els treballs per a la formació de l'arxiu gràfic del nostre CENTRE. A fi que tinguin els socis la major facilitat per a consultar-lo, la Directiva ha fet l'encàrrec, de moment, a la Casa Subirana, de la confecció de vint-i-cinc arxivadors, els quals guardaran ordenades i classificades els milers de proves fotogràfiques, postals, etc., que posseeix la societat. Podem assegurar, sense escrúpol de cap mena, que l'arxiu gràfic del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA serà el millor i més nodrit de quants puguin existir a la nostra terra, formant una veritable obra de consulta per a l'excursionista que vulgui fruir en ses excursions de les bel·leses naturals i patrimoni artístic de les nostres encontrades.

INVITACIONS. — Durant el present mes de gener ha estat convidat el CENTRE EXCURSIONISTA per la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción, per l'Academia de Higiene de Catalunya, i pel Col·legi de Metges de la Provincia de Barcelona en llurs actes inaugurals de curs, havent estat delegats per a representar-lo en dits actes, els socis D. Eduard Xalabarder i don Lluís Llagostera, respectivament.

POSTALS DE TOSSA. — La Sra. Vda. de D. Ramón Tomàs, de la vila de Tossa, ha enviat una col·lecció de postals, editades per ella, de distints punts d'aquella bonica vila. La seva bona execució fa que constitueixin un interessant àlbum de record. Si algún soci vol adquirir algún d'aquests àlbums, la mostra dels quals pot veure's a Secretaria, pot escriure a dita senyora, la qual atendrà la petició que se li fassi.

FULETÓ. — En aquest número comencem la publicació, en fulletó apart, de la *Taula general bibliogràfica de l'Excursionisme català*, que era tan esperada

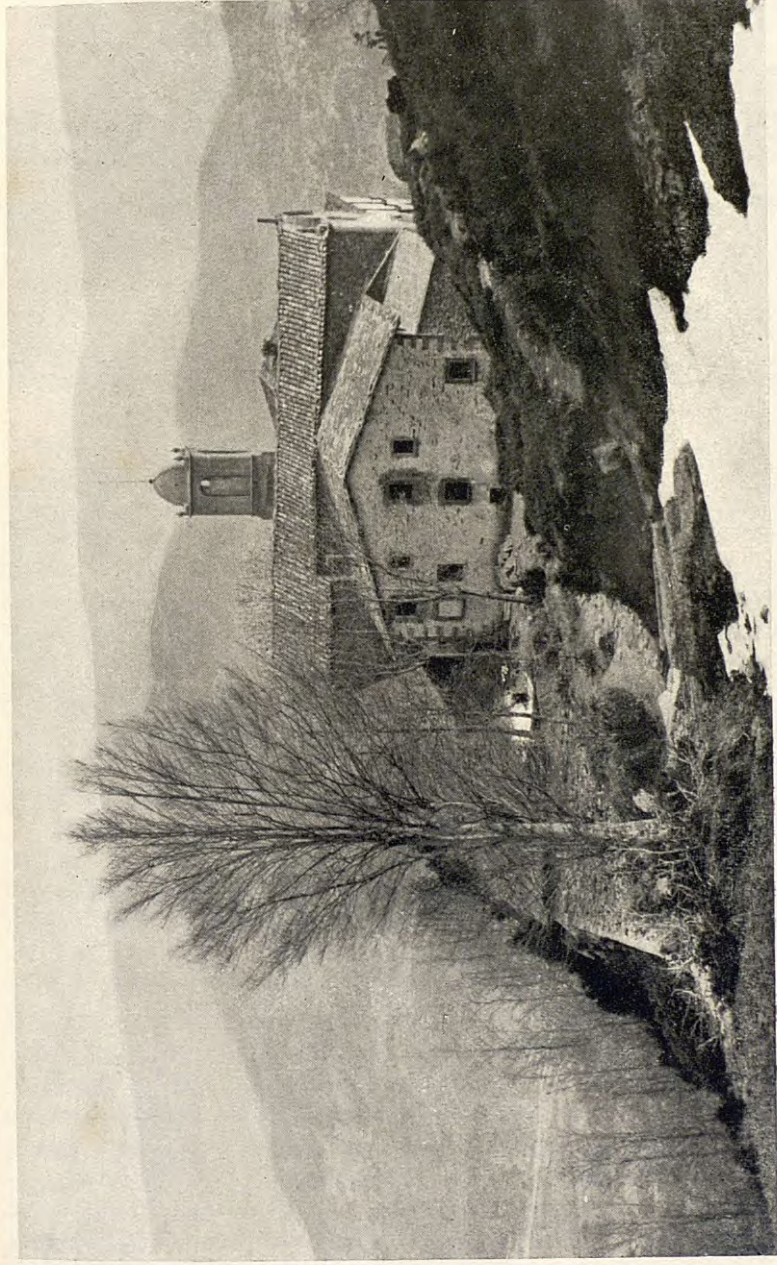
i que està destinada a prestar tants serveis. En el treball d'ordenació de tots els elements d'estudi existents en el CENTRE, cap com aquest reunirà l'enorme tasca feta des de la creació de la primera societat excursionista fins a la vinticinquena del CENTRE. Aquest treball delicat ha estat obra del nostre diligent administrador D. Joaquim Rubió i Balaguer.

Estació meteorològica de Viella (Vall d'Aràn)

RESUM DE LES OBSERVACIONS DEL MES DE DESEMBRE DE 1915

TEMPERATURES (A L'OMBRA)				PRESSIONS BAROMÈTRIQUES A 0° I AL NIVELL DE LA MAR			
MITGES MENSUALS		MÀXIMA	MÍNIMA	MITGES MENSUALS			
8 MATÍ	4 TARDA	EN 24 HORES	EN 24 HORES	8 MATÍ	4 TARDA		
4'05	6'83	18° (dies 5, 10 i 11)	-11° (dia 15)	765'08	762'70		
ESTAT DEL CEL				3 4 t.	Dies de pluja . . . 10		
				15 »	» de boira . . . 2		
				11 »	» de rosada . . . 0		
				2 »	» de gebre . . . 2		
					» de calamarça . 0		
					» de glaçada t. . 0		
					» de glaçada . . 2		
					» de neu . . . 5		
HUMITAT RELATIVA		NÚVOLS		NUVOLOSITAT			
MITGES MENSUALS		CLASSE DOMINANT		MITGES MENSUALS			
8 MATÍ	4 TARDA	8 MATÍ	4 TARDA	8 MATÍ	4 TARDA		
75°	64°	CIRRUS STRATUS	CIRRUS STRATUS	6'8	7'1		
				VENT			
TOTAL DE PLUJA MENSUAL:		10'7 mm.	DIRECCIÓ DOMINANT		VELOCITAT : EN 24 HORES		
» DE NEU »		18'3 mm.	8 MATÍ		4 TARDA	MITJA MENSUAL	
		29 mm.	Calma i S		S	20'912 kms.	

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA i la Direcció del BUTLLETÍ deixen íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.

Fotografiat Coll. Salten

Clixé d'Enric Llorens

SANTUARI DE LA MARE DE DÉU DE LA SALUT, ALT. 1100 M.

SANT FELIU DE PALLEROLS : COMARCA D'OLOT, GIRONA